

Nenad Ninković
Goran Vasin
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

UTICAJ BEČA NA ZDRAVSTVENU KULTURU SRBA U PRVOJ POLOVINI 19. VEKA

Srbi koji su živeli na prostoru Habzburške Monarhije su se tokom 18. veka prilagođavali sanitarnim propisima koje je donosio Dvor, sa namerom da obezbeđujući bolju zdravstvenu situaciju, poveća populaciju i snagu države. Napori koji su uloženi da se prevaziđu zastarela verovanja i uvedu savremena medicinska dostignuća, olakšali su sprečavanje širenja kuge iz Osmanskog Carstva, zatim učinili veliki pomak na iskorenjivanju boginja, ali je bilo dosta lutanja pred izazovima koje je donosila kolera. Kod Srba je, prvenstveno usled sujeverja da izmena nekih pogrebnih ritualnih radnji vodi u grab, deo reformi teško prihvatatan i za slamanje otpora je bilo potrebno vreme, a najveći pomak je ostvaren u prvoj polovini 19. veka. Iako širenje kolere nije sprečeno, boginje su postajale prošlost, kuga se nije javljala od kraja prethodnog stoleća, a počelo je uvođenje profesionalnih babica, što je doprinisilo povećanju populacije. Sve nove sanitarne i medicinske mere uvedene su na preporuku ili direktan uticaj Beča, te se Dvoru i njegovim krugovima može pripisati velika dostignuća na području zdravstvene kulture kod Srba.

Ključne reči: Srbi, Habzburška Monarhija, Karlovačka mitropolija, boginje, kuga, kolera

Tokom 18. veka, naročito u njegovoj drugoj polovini, Habzburška Monarhija je učinila značajan pomak na popravljajući zdravstvene kulture svih njenih naroda. Kako se razvijala populaciona politika države, tako je raslo interesovanje za sprečavanje epidemija i unapređenje medicine, kao posledica opšte tendencije u Evropi, zahvaćenju racionalizmom. U skladu sa ovim filozofskim pravcem i Habzburzi su želeli da povećaju fizički zdravu populaciju, sposobnu za rad, čime bi ojačali svoju materijalnu i vojnu moć, pred političkim izazovima spoljnih neprijatelja, kao i u cilju jačanja kohezivne snage države.¹ Napredak koji je u tom smislu učinjen nije bio ni malo lak, niti je išao konstantno uzlaznom putanjom, naprotiv bilo je dosta lutanja sve dok medicina nije dala prave odgovore na uzroke bolesti ili dok nije usavršen način sprečavanja širenja epidemija. Sistem izolacije, bilo zatvaranjem državnih, bilo stvaranjem unutrašnjih granica, dugo vremena je bio jedini način borbe protiv epidemija, a izgradnja kontumaca i davanje Vojnoj granici uloge sanitarnog kordona prema Osmanskom Carstvu u tom smislu je bila važan napredak, jer je kuga, koja u Osmanskom Carstvu, gotovo da nije nikada prestajala, nego je samo menjan njen intenzitet, od druge polovine 18. veka bila u Habzburškoj Monarhiji sve ređa pojava.² Učinjeni napori bili su neophodni jer je tokom epidemije kuge između 1708. i

---

¹ Sonia Horn, „Auftrag und Erfüllung. Erna Lesky und medizinhistorische Narrative im 20. Jahrhundert“, u: *Josephinismus zwischen den Regimen*, ur. Franz Leander Fillafer – Thomas Wallnig, Wien – Köln – Weimar 2016, 183-184.

² Радмила Тричковић, *Београдски пашалук 1687-1739*, Београд 2013.

1713. godine u Ugarskoj umrlo oko desetine stanovništva, što je podstaklo cara Jozefa I da donese *Pestpatent* (1710.), a cara Karla VI *Pestordnung* (1713.), kojima se sa Osmanskim Carstvom u vreme kuge zabranjuje svaka komunikacija. Korisnija mera je bilo podizanje kontumaca, u kojima su sve osobe koje su prelazile granicu, u zavisnosti od stepena opasnosti, morale da provedu određeno vreme, dok se ne utvrdi da su zdravi. Dok je ovakav sistem funkcionisao tokom mira u ratu su izazovi bili veći pa je tako Austro-turski rat 1737. – 1739. doveo do pojave kuge u Ugarskoj koja je ostavila ozbiljne posledice po sve njene stanovnike u periodu 1738. – 1741., kada je umrlo četvrt miliona ljudi.³

Posle epidemije kuge 1738. – 1741. Marija Terezija je naglašavala ulogu Vojne granice kao teritorije preko koje ni jedna bolest ne bi smela da bude preneta dublje u unutrašnjost zemlje. U tom cilju je donela *Ordo pestis* (1755., dopunjen 1764.), a sistem odbrane je unapređen 1770., kada je Gerard fan Sviten napisao Zakon o zdravstvu, kojim je određeno da se svako narušavanje propisa o zaštiti od epidemija kažnjava smrću.⁴ Većina njegovih propisa ponovljena je u Šenoovom patentu 1785.⁵ Pored zakonskih odredbi borba za poboljšanje zdravstvenih prilika je vođena i u vidu reformi Medicinskog fakulteta kojim je od 1749. rukovodio fan Sviten, pretvarajući ga u centralnu instituciju za poboljšanje zdravstvenih prilika.⁶ Da su sve mere imale pozitivan rezultat vidi se iz toga što je broj stanovnika Habzburške Monarhije tokom 18. veka, uz manje oscilacije, konstantno rastao. Ipak, veliki izazovi su i dalje postojali naročito u pogledu boginja, a od 19. veka i kolere.⁷ Uz Fan Svitenovu delatnost značajni su i napori koje je učinio car Jozef II, kada je 1785. otvorio Medicinsko-hiruršku akademiju i novu bolnicu u Beču.⁸

Korisni napori vladarâ nisu po svojim posledicama mimoišli ni Srbe, a među prvima su osetili značaj kontumaca, jer je stanovništvo koje je prelazilo iz Osmanskog Carstva u njima zaustavljano, te su i epidemije, kojima su bili izloženi Srbi u Vojnoj granici jenjavale.⁹ Država je svoje odluke, kako bi Srbima približila savremene medicinske trendove i načine borbe protiv epidemije, često sprovodila preko Karlovačke mitropolije, najznačajnije srpske institucije u Habzburškoj Monarhiji. Kako su njeni mitropolit i episkopi sami uvidali značaj popravljanja zdravstvenih prilika u svom narodu, povremeno je interes

³ Enikő Kun, „Mutogattya isten haragját – Adélékok az 1739/1740-es Debreceni pestis Történeténezt“, *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*, XXIX, 2002, 69-78; Peter Öri, „A pestisjárványok demográfiai következményei a 17-18. századi Magyarországon“, *A KSH Népeştudományi Kutatóintézet Történelmi Demográfiai Évkönyve*, 2005, 115-117; Jelena Илић, *Банатска војна крајина у другој половини 18. века*, Doktorska disertacija, Београд 2014, 48-52; Nenad Ninković – Goran Vasin, „Microunits Taban, Sentanreja and Pomaz as a Paradigm of Fighting Plague Epidemic 1738–1739“, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, 35/1, 2016, 39-49.

⁴ Erna Lesky, „Gerard van Swieten. Auftrag und Erfüllung“, u: *Gerard van Swieten und seine Zeit*, ur. Erna Lesky – Adam Wandruszka, Wien – Köln – Graz 1973, 17-18, 31.

⁵ Горан Васин – Ненад Нинковић, „Смрт између санитарних прописа и народних обичаја: куга у Срему 1795-1796“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 151/2, 2015, 278-279.

⁶ Thomas Lau, *Die Kaiserin. Maria Theresia*, Wien – Köln – Weimar 2016, 216-221.

⁷ Walter Demel, *Europäische Geschichte des 18. Jahrhunderts*, Stuttgart 2000, 22-24.

⁸ Luigi Belloni, *Die Schriften von G. A. Brambilla. Über die Geschichte der österreichischen Chirurgie von 1750-1800*, Wien – Köln – Graz 1974, 33-34; Derek Beales, *Joseph II. Against the World, 1780-1790*, Cambridge 2009, 448-454; Horn, „Auftrag und Erfüllung“, 187-188.

⁹ Милош Ђорђевић – Милутин Милтојевић, „Превенција хабзбуршких власти од ширења заразних болести у Србији у првој половини XVIII века“, *Теме*, XXXVIII/4, 2014, 1616-1623.

države i Mitropolije bio identičan. Crkva je pri tome nastojala da kanališe i spreči otpor reformama, jer je usled narodnog oblika religioznosti, otpor prema promenama koje su zadirale u verski život, odnosno pogrebne običaje, bio povremeno vrlo jak, bez obzira što je Mitropolija objavljivala državne naredbe kao svoje preporuke.¹⁰ Najozbiljniji otpor se javio posle donošenja dva Regulementa (1770. i 1777.) kroz koje su protumačene Privilegije i kojima je uvedena napredna odluka da se pokojnici nose na groblje u zatvorenim sanducima. U kombinaciji sa drugim reformama, odredbe o sahranjivanju su izazvale otpor, ali je on vremenom nestajao, što zalaganjem Karlovačke mitropolije, što naporima države.¹¹

Koliko je država imala pravo kada je želela da se umeša u lošu pogrebnu praksu pravoslavnih podanika svedoči slučaj iz poslednje decenije 18. veka kada je kuga prešla u Srem, pogodila stanovništvo više naselja u njemu, a u Irigu ostavila katastrofalne posledice. U ovoj varošici je za nekoliko meseci 1795./1796. umrlo oko 2.500 stanovnika, što je činilo polovinu ukupne njene populacije. Lokalni lekari nisu na vreme shvatili da je reč o kugi, tako da su pogrebne radnje, uključujući celivanje pokojnika, nastavljene, a kada im je postalo jasno o kojoj bolesti se radi zatražili su pomoć mitropolita Stefana Stratimirovića u borbi protiv pogrebne prakse i okupljanja u zatvorenom prostoru. Mitropolit je preko svog egzarha Stefana Avakumovića zabranio da pokojnike unose u crkve, bez obzira što je sanduk zatvoren, ponavljajući sanitarni propis da se pokojnici umrli od kuge bez pratnje prenesu na groblje i sahrane. Upozorio je sveštenike da po svaku cenu spreče celivanje pokojnika. U kritičnim trenucima je zabranio liturgije, naređujući da se crkve zaključaju, a eventualna bogoslužjenja drže pod vedrim nebom, ali i to samo ako je neophodno. Međutim, iako su sve mitropolitove naredbe bile u skladu sa savremenim medicinskim saznanjima, neobrazovan narod, ali i deo sveštenstva, nije se ponašao u skladu sa njima. Mitropolit je morao da ponavlja naredbe i upozorava sveštenike na posledice njihovog nepoštovanja, naređujući im da pribor kojim su pričešćivali ljude na samrti spaljuju. Znajući da je za odbranu od kuge potreban jak organizam, čiji je imunitet mogao da oslabi usled šestonedeljnog Božićnog posta 1795., Stratimirović ga je zabranio, ukazujući vernicima da je bitno da prežive i bore se protiv bolesti ponašanjem u skladu sa državnim naredbama, a ne da sve prihvataju fatalistički kroz sujeverje i kvazireligioznosti.¹²

Mitropolit je činio ono što je od njega zahtevala država, ali je bio osoba koja je verovala u ideje prenete vernicima. Njegov angažman je bio važan segment u sprečavanju daljeg širenja kuge, ali je država na tome radila i drugim raspoloživim sredstvima. Najpre

¹⁰ Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад 2017, 162-163.

¹¹ Дејан Микавица – Ненад Лемајић – Васин – Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918. 1*, Нови Сад 2016, 170-181; Нинковић, „Привилегије – основа српске аутономије у Хабзбуршкој монархији (1690-1779)“, *Зборник радова: Стотину двадесет година од почетка борбе српског народа у Босни и Херцеговини за црквено-школску самоуправу (1896-2016)*, Бањалука 2017, 45-49.

¹² Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршијски архив, Фонд „А“ (dalje: АSАНУК, МРА „А“), 77, 78, 80, 85, 87-89, 91, 96/1795. и 178/1796; МРА „В“ 25 I-II, 26, 27, 28, 30 I-V/1795, 64, 65 I-VI/1796; Франц фон Шрауд, *Историја куге у Срему 1795–1796*, Нови Сад – Ириг 1995, *passim*; Васин – Снежана Божанић – Милица Кисић-Божић, „Неадекватно сахрањивање као важан фактор у епидемији куге код Срба у Хабзбуршкој монархији крајем 18. века“, *Српски архив за целокупно лекарство*, 11/12, 2014, 764-767; Васин – Нинковић, „Смрт између санитарних прописа и народних обичаја“, 277-281.

je naređena izolacija kuća i naselja u kojima je bilo zaraženih. Čak iako je broj bio mali, naselja su „zatvarana“ i deljena na manje celine, nad kojima su potom postavljane osobe za kontrolu. One su pregledale ukućane i o eventualnim promenama obavestavale nadređene. Napredak je uočen tek u poznu jesen 1795. kada su graničari zatvorili naselja sa okuženima, što je praćeno podizanjem kontumaca i separacijom zdravih od zaraženih stanovnika. Odlučeno je da i zdravo stanovništvo naselja u kojima je bilo kuge mora biti podvrgnuto kontumaciji. Iako je ovo smanjilo broj zaraženih, letalitet je u kontumacima bio visok.¹³ Pored navedenog, država je na sebe preuzela ekshumaciju leševa koji su na brzinu sahranjivani izvan groblja, često na mestima gde su bolesni umrli, po dvorištima, baštama i vinogradima. Glavni doktor Franc fon Šraud je strahovao da ne dođe do nove epidemije, jer pokojnici nisu sahranjeni po sanitarnim propisima. Ova mera je do kraja sprečila širenje kuge dublje u teritoriju Habzburške Monarhije i doprinela saznanju da ona ne može preći sa leševa starih nekoliko meseci, na zdrave osobe.¹⁴

Kuga je ponovo bila izazov 1814., u vreme dok je na jugu Habzburške Monarhije, u Sremu i Banatu, bilo puno izbeglica iz Srbije usled propasti Prvog srpskog ustanka (1813.). Pojava kuge u Beogradu je izazvala strah u Sremu, zbog sećanja na događaje od pre dve decenije. Zato je Stratimirović maja 1814. oglasio preko sveštenika državnu naredbu o potrebi kontrole granice, kako kuga ne bi ušla dublje u teritoriju Monarhije. Iz jednog pisma mitrovačkog protoprezvitera Gavrila pl. Isakovića se vidi „...strah i užas (koji od širenja bolesti – op. a.) ima njegova Ekselencija...“.¹⁵ Mitropolit je na zahtev Dvora podsetio vernike kako su zbog „...nerazumnih i glupih...“ ljudi u prošlosti stradali od kuge, a feldmaršal baron Hajnrih fon Sigental je naredio da se ponovo objavi Kazneni patent iz 1805. Sledila je i naredba da se na pojavu prvih simptoma bolesti obaveste lekari, a oni su trebali da izvrše separaciju i kontumaciju zaraženih. Posebna pažnja je posvećena pregledanju tela pokonika. Sve je ovo doprinelo da bolest nije prenetu u Monarhiju.¹⁶

Krajem 18. i početkom 19. veka je sproveden i vid zdravstvene edukacije koji se ranije kod Srba nije mogao sresti. Kako je usled ratova sa Francuskom koji su sa prekidima trajali od 1792. do 1815. često nedostajalo materijala za vojne bolnice, država je tražila da se narod uključi u skupljanje medicinskog materijala za ranjenike. Karlovačka mitropolija je igrala važnu ulogu i u ovom poslu, jer ne samo da je ovakav poziv Beča prenela vernicima, nego je preko nje organizovano prikupljanje medicinskog materijala. To je bilo utoliko lakše postići, jer je među ranjenicima bilo i dosta Srba, naročito iz Vojne granice. Godine 1805. sveštenstvo se angažovalo kako bi edukovalo narod da za potrebe vojske prikupe što više tankog platna i konca. Materijal je morao biti kvalitetan, kako bi rane bile previjene na adekvatan način. Država je motivisala siromašne pojedince da izradom medicinskog materijala poprave svoju egzistenciju, jer im je sve što pripreme plaćano. Materijal su najčešće skupljali zajedno sveštenici i predstavnici svetovne vlasti, a pored objavljivanja

¹³ Isto, 281-283.

¹⁴ ASANUK, MPA „B“ 65 VI-IX, 66, 67, 70/1796.

¹⁵ Arhiv crkvene opštine Lačarak (dalje: ACOL), Pismo protoprezvitera Gavrila pl. Isakovića od 28. maja 1814.

¹⁶ Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu (dalje: ASANU), 12176a-1, Poslanice mitropolita Stefana Stratimirovića od 25. maja 1814. i 2. juna 1814.; ACOL, Pismo protoprezvitera Gavrila pl. Isakovića od 30. jula 1814.

ovakvih naredbi preko mitropolita, sačuvana su svedočanstva kako su na tome radili i pojedini episkopi, kao budimski Dionisije Papazoglu (1791. – 1828).¹⁷

Sahranjivanje je bilo važno područje zdravstvene edukacije Srba Habzburške Monarhije, a onaj vid na kojem se insistiralo tokom epidemija bio je samo segment. Rešavanje ovog problema kod Srba ima dugu predistoriju, koja je bila u vezi sa Privilegijama i zdravstvenim propisima Države. Dajući pravoslavnim Srbima pravo javnog ispovedanja vere car Leopold I je na ovaj način dozvolio sahranjivanje pokojnika u javnim procesijama, koje su se odvijale tako što je telo preminulog nošeno u otvorenom sanduku kroz naselje, unošeno u crkvu, gde je opojavano i celivano, a potom na isti način nošeno na groblje, gde je obavljeno još jedno celivanje. Ovakav način je mogao izazvati ozbiljne zdravstvene posledice, ali je za njegovo ispravljanje trebalo dosta vremena. Marija Terezija je uticala na pogrebne radnje srpskih podanika kada je, u skladu sa politikom koju je sprovedila na celoj teritoriji Države, naredila da pokojnici ne smeju biti sahranjeni, bez posebnog odobrenja lekara, pre nego što prođe 48 časova od kada je smrt nastupila. Dalekosežniju odluku je donela u Regulamentima iz 1770. i 1777. kada je naredila da se sanduci sa pokojnicima u kući moraju zatvoriti i tako odneti na groblje. Srbi su ovo smatrali povredom prava javnog ispovedanja vere, izjednačavajući sa njim zastarelu i lošu pogrebnu praksu. Zbog jakog otpora vladarka je 1778. dozvolila otvorene sanduke, osim u slučaju epidemije, kada je pokojnike trebalo posuti krečom, ali je Deklaratorijom 1779. odredila da se ipak postupa u skladu sa zakonima oblasti u kojoj Srbi žive, a to je značilo da se sanduci još u kući preminulog zatvore. Ova odluka nije uvek adekvatno sprovedena u delo, zbog čega su se javljale tužbe. Posle devalvacije 1811. izdato je posebno upozorenje za sveštenike, da će izgubiti parohije, ako bude primećeno da zbog sticanja materijalne koristi odugovlače sa sahranom pokojnika. U isto vreme je Dvor obavestio mitropolita Stefana da je primećena praksa nošenja pokojnika u otvorenim sanducima, tražeći od njega da je spreči. Mitropolit je odmah opomenuo protoprezvitere da to ne smeju dozvoliti u područjima pod svojom kontrolom i tražio da sveštenstvo iskoreni sujeverja o važnosti nošenja pokojnika u otvorenim sanducima. Godinu dana kasnije bački vladika Gedeon Petrović je opominjao na poštovanje naredbi u vezi sa sahranjivanjem i grobljima, a Ugarsko namesničko veće 1813. podsećalo da su kazne za nošenje pokojnika u otvorenim sanducima batinanje i šestomesečni zatvor.¹⁸ Mitropolit Stratimirović je znao da same molbe nisu dovoljne, te je između 1826. i 1828. godine pretio sveštenicima da će, ako u svemu otkrije njihovu krivicu, izgubiti parohije i biti lišeni sveštenečkog zvanja. Ponovio je 1836. da je dozvola sahrane pre isteka 48 časova moguća samo uz posebno odobrenje lekara, koji su je davali samo onda kada su sumnjali da je uzrok smrti neka zarazna bolest. Koliko je pokrivanje pokojnika bilo važno svedoči činjenica da su vojne vlasti smatrale da je ovaj običaj uzrok mnogih bolesti u Vojnoj granici, a slično stanovništvo se videlo i kod Srba Budima, Pešte i Sentandreje.

¹⁷ ACOL, Pismo krušedolskog arhimandrita Gedeona Petrovića od 6. novembra 1805., Pisma protoprezvitara Gavrila pl. Isakovića od 18. novembra 1805. i 21. aprila 1809.; Arhiv Srpske pravoslavne eparhije budimске u Sentandreji, Fond Konzistorija (dalje: ASPEB, K), 44, 63, 64, 107/1799, 13, 27, 31. i 119/1800, 14/1802, 3. i 78/1803, 147, 148. i 169/1805, 9, 10. i 31/1806, 60. i 161/1809.

¹⁸ Славко Јовин, *Историја медицине и здравствене културе на тлу данашње Војводине 1718-1849*, 1, Нови Сад 1998, 48-49.

Posebno nezdravim je smatran vazduh u sobi u kojoj je ležao pokojnik, zbog čega je trebalo iskoreniti ovakvu praksu.¹⁹

Svi veliki napori koje je država učinila u pogledu sprečavanja epidemija krajem 18. i početkom 19. veka bili su nasleđe ranije prošlosti, ali je početak 19. veka doneo izazove u borbi sa dve bolesti koje su se pokazale vrlo smrtonosnim, pri čemu iskustvo u borbi protiv njih nije bilo veliko – boginje i kolera. Velike boginje su svoj smrtonosni učinak najviše ostvarile tokom 18. veka, ne samo u siromašnijim slojevima stanovništva, što je bilo svojstveno za kugu, nego i među aristokratijom i vladarima. Tokom ovog veka oko 80% Evropljana je bilo zaraženo boginjama, a čega je oko 10% umrlo. Uz to, trajni invaliditet preživelih je bio čest slučaj, naročito slepilo. Ni broj vladara koji su umrli od boginja nije bio mali – Viljem II Oranski (1650.), engleska kraljica Marija II (1694.), car Jozef I Habzburški (1711.), sin i unuk francuskog kralja Luja XIV (1711. i 1712.), koji su trebali da ga naslede, ruski car Petar II (1730.), francuski kralj Luj XV (1774.) itd. Na bečkom dvoru boginje su ostavile u 18. veku teške posledice. Troje dece Marije Terezije je umrlo od njih, dok su joj dve kćeri ostale sa trajnim invaliditetom. Od njih su umrle obe supruge i kći cara Jozefa II. Sve je ovo doprinelo da su se lekari i vladari rano počeli interesovati za lek protiv boginja.²⁰

Pronalaženje leka protiv velikih boginja bio je dug put, okončan na kraju 18. veka. Na samom početku ovog stoleća postalo je jasno da osoba koja je bila zaražena sa boginjama, a preživela ih je, stiče na njih imunitet. To je bio razlog da se deca izlažu zarazi ciljano, kako bi, dok im je organizam snažan, stekla imunitet, mada se time uvek rizikovao smrtni ishod. Da bi reakcija bila koliko-toliko kontrolisana počelo se sa procesom inokulacije, koji je pred kraj 17. veka bio poznat u Osmanskom Carstvu, pre svega među grčkim stanovništvom Peloponeza i Tesalije. Za pronalaženje ove metode značajna su dvojica lekara, venecijanski konzul u Smirni, rođen u grčkoj sredini Kefalonije, Đakomo Pilarino i njegov poznanik, Grk, Emanuel Timoni. Ovaj način sticanja imuniteta proširila je Lejdi Meri Montegju čijeg je sina u Carigradu inokulirao Timoni, a ona to ponovila u Britaniji. Inokulacija je ušla brzo na evropske dvorove, a zvanično je sprovedena 1768. na ruskom i habzburškom, tako što su joj se podvrgli sami vladari, Jekaterina Velika i Marija Terezija. Iako je ovaj postupak smanjio letalitet na oko 3% i dalje je bio nepredvidiv i teško kontrolisan, te se nastavilo sa traženjem pravog leka. On je otkriven u Britaniji, gde je iz iskustava više lekara (između 1765. i 1791.) bilo jasno da žene koje su muzle krave ne obolevaju od velikih boginja, tj. razviju imunitet na njih usled izloženosti kravljim boginjama.²¹

Konačno, 1796. je lekar Edvard Džener eksperimentalno potvrdio da ako se osoba namerno zarazi kravljim boginjama, reakcija na bolest je znatno slabija nego kada se zarazi variolom čoveka. Dve godine kasnije publikovao je rad o tome, a Londonska bolnica za

¹⁹ ASANU, 7253, 12176a-1, Pismo mitropolita Stefana Stratimirovića od 21. maja 1811.; ACOL, Pisma mitropolita Stefana Stratimirovića od 4. novembra 1812., 12. jula 1826., 8. novembra 1827. i 24. maja 1836.; Димитрије Руварац, *Жалба митрополита Вићентија Јовановића-Видака против регуламента од 2. јануара 1777*, Сремски Карловци 1911, 71-77, 113-122, 140-151, 176-185. Сремски Карловци 1911, 71-77, 113-122, 140-151, 176-185.

²⁰ Karl Vocelka, *Glanz und Untergang der höfischen Welt, Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat. Österreichische Geschichte 1699-1815*, Wien 2001, 326-327; Barbara Stollberg-Rilinger, *Maria Theresia, die Kaiserin in ihrer Zeit*, München 2017, 504.

²¹ Frank Fenner – Donald A. Henderson – Isao Arita – Zdenek Ježek – Ivan Danilovich Ladnyi, *Smallpox and its Eradication*, Geneva 1988, 258.

boginje je već 1799. počela da primenjuje njegovu metodu od tada poznatu kao vakcinacija (lat. vacca – krava).²² Koliko je otkriće bilo važno govori to da je većina radova iz medicine tog vremena bila posvećena Dženerovom metodu, a to nije mimošlo ni Habzburšku Monarhiju. Već 1799. glavni lekar Donje Austrije, Paskal Jozef Fero je počeo sa vakcinacijom, a proširio ju je njegov prijatelj Johan de Karo. Od 1801. metoda je primenjivana i u ugarskom delu države, a 1802. je postala obavezna u Naslednim zemljama. Kako su u Vojnoj granici važili zakoni kao u njima, to je ona bila oblast u kojoj su se Srbi prvi put sreli sa vakcinacijom. Iako u ostatku države ona nije bila obavezna, vakcinacija je preporučivana svim stanovnicima. U tom smislu veliki napredak je učinjen 1804. kada je poziv za vakcinisanje objavljena na jezicima svih naroda koji su živeli u Habzburškoj Monarhiji.²³ Ovaj poziv je Srbima postao poznat preko Karlovačke mitropolije, a način da se vakcinacija preko sveštenika približi vernicima, je bio trend koji je u Monarhiji primenjen na sve crkve. Sveštenici su imali dodira sa ljudima više nego iko drugi, zbog čega je smatrano da će oni najlakše približiti parohijanima pozitivne efekte ove metode zaštite. Poslanice koje su sadržavale glavne ideje o vakcinaciji, čitane su u svim crkvama, pa i pravoslavnim pod nadzorom Karlovačke mitropolije. U njima je istaknuto da se svakom pruža mogućnost da doprinese iskorenjivanju velikih boginja. Znajući za prisutno sujeverje da su boginje znak greha koje ako ne izbiju za života, mogu po smrti da izadu na kostima, što je bio znak da pokojnik ne može ući u raj, Karlovačka mitropolija je insistirala da sveštenici objasne vernicima da to nema uporište u realnosti, jer su boginje u Ugarsku doneli Tataari, osvajajući je sa Turcima, tri veka ranije. Trebalo je ukazati da za boginje ima leka, ali da moraju slušati medicinske stručnjake.²⁴

Ovakva politika Beča nastavljena je u narednom periodu objavljivanjem dopunskih normi za vakcinaciju, pri čemu je sveštenstvo trebalo da i dalje igra ulogu njenog propagatora. U tom smislu su donete posebne uredbe (1807., 1808. i 1811.) kojima se zabranjuje mešanje zaražene i zdrave dece, kao i zabrana da osobe koje su preminule od boginja iko prati na groblje, što nije smeo da čini ni sveštenik. Godine 1812. je naredeno da u Naslednim zemljama budu pregledana sva domaćinstva i da se utvrdi da li je vakcinacija sprovedena nad svim njihovim članovima, te ako nije da se to učini.²⁵ Ova naredba je

²² Edward Jenner, *An Inquiry into The Causes and Effects of The Variolae Vaccinae, A Disease Discovered in Some Of The Western Counties Of England, Particularly Gloucestershire, And Known By The Name Of The Cow Pox*, London 1798, *passim*; Paul Kübler, *Geschichte der Pocken und der Impfung*, Berlin 1901, 144-160; Stefan Riedel, „Edward Jenner and the history of smallpox and vaccination“, *Proceedings*, 18/1, 2005, 24; Adolf Heinze, *Geschichte einer Blattern-Impfung mit Kuhblattern-Lymphe*, Hamburg 1802, 41-45; Fenner – Henderson – Arita – Ježek – Ladnyi, *Smallpox and its Eradication*, 262; Gordon C. Cook, „Dr William Woodville (1752-1805) and the St. Pancras Smallpox Hospital“, *Journal of Medical Biography*, 4/2, 1996, 71-78; Isti, „William Woodville and vaccination“, *Nature*, 381, 1996, 18.

²³ *Sammlung aller Sanitätsverordnungen im Erzherzogthume Österreich unter der Enns während der Regierung Sr. Maj. Kaisers Franz des Zweiten*, 2, Wien 1807, 183-190, 199, 200-202, 228, 322-323; *Medicinisichirurgische Zeitung*, Salzburg 1801, 42, 45, 118, 122, 215, 237-238, 284; *Versuche über den Ursprung der Kuhpocke von J. G. Loy*, aus der Englischen übersetzt von Johann de Carro, Wien 1802, 1-53; Joseph Eyerel, *Annalen der Kuhpockenimpfung*, Wien 1802, 73-81; Heinz Flamm – Christian Vutuc, „Geschichte der Pocken-Bekämpfung in Österreich“, *Wiener klinische Wochenschrift*, 122, 2010, 267-268; Horn, „Auftrag und Erfüllung“, 184, 194.

²⁴ ASPEB, K, 105/1804; ASANU, 12176a-1, Poslanica mitropolita Stefana Stratimirovića od 22. novembra 1804.

²⁵ *Sammlung der Sanitäts-verordnungen für das Erzherzogthum Österreich unter der Enns*, 3, Wien 1824, 8-9, 75-99, 234-235, 241, 245-252.

bila poznata i Srbima, a dve godine kasnije (1814.) identična je doneta za Vojnu granicu. Već je naredba iz 1812. bila eksplicitna da je besplatna vakcinacija gotovo obavezna. Predstavnik vojske ili gradskog naselja pratio je 1814. lekara koji je išao od kuće do kuće u Vojnoj granici i vakcinisao sve koji do tada to nisu uradili. Kako je Granica posle 1807. kada je za nju donet Osnovni zakon, militarizovana, to je i u vakcinaciji velika uloga poverena vojsci. Svake godine, do kraja oktobra je trebalo izvršiti vakcinaciju sve dece, a porodičnim starešinama je prepušteno da o eventualnoj pojavi boginja obaveste nadležne lekare i vojne vlasti. U tom slučaju je vršena izolacija kuće u kojoj se bolest pojavila. Sveštenici su po naredbi episkopa i mitropolita edukovali vernike o korisnosti vakcinacije, a 1814. su podeljena štampana izdanja teksta o njenoj važnosti. Protoprezviteri, koji su bar jednom godišnje obilazili područje pod svojom jurisdikcijom, posebno su dobili zadatak da edukuju ljude u ovom smislu. Ista naredba je ponovljena 1815. godine.²⁶

Tokom 1815. usledilo je donošenje novih mera u pogledu zaštite od boginja. Tako je određeno da kupanje zaraženih osoba može da izvrši samo za to određeni medicinski radnik, jer se smatralo da kupanje u slučaju epidemije može dovesti do njenog širenja. Uz to, odštampane su tabele i podeljene medicinskim radnicima kako bi vodili tačnu evidenciju o vakcinisanim osobama. Zatim je 1. februara 1816. izdato naređenje da se osobe zaražene boginjama u bolnicama moraju izolovati u posebne prostorije. Doktori koji su vršili vizitu obolelih nisu odmah smeli da prelaze u druge delove bolnice, nego su neko vreme morali da provedu na svežem vazduhu, kako bi bili sigurni da neće ostalim bolesnicima preneti boginje. Pred kraj 1816. naglašeni su propisi iz 1814., a krajem 1817. ponovo je doneto rešenje u pogledu sveštenika i protoprezvitera, kojima je prepuštena motivacija stanovništva. Kao posebno pogodnim za ovo je smatrano vreme seoskih (crkvenih) slava. Istim rešenjem je propisano da vakcinisanje počne svake godine 1. maja i traje sve dok to dozvoljavaju jesenje vremenske prilike. Izveštaje o vakcinisanim u prethodnoj godini sveštenici su najkasnije do 8. januara morali da pošalju nadređenim vlastima i Konzistorijama.²⁷ Već 1818. je propisano da oni koji bi tvrdoglavo odbijali da budu vakcinisani moraju biti prijavljeni na kraju svake godine (tokom decembra) Dvorskoj kancelariji. Uspeh u vakcinaciji, bar u delovima zemlje, dozvolio je da 1818. dođe do izmene ranije odredbe da se kontrola vakcinisanih osoba vrši tri puta, smanjenjem na dva puta, petog i desetog dana. Od 1821. sveštenici su bili dužni da daju doktorima podatke o novorođenoj deci koja su trebala da budu vakcinisana. Tokom 1822. i 1823. preporučivano je strogo vođenje dijete vakcinisanih osoba. Iste 1823. vakcinacija je postala obavezna u celoj Ugarskoj, što je doprinelo povlačenju velikih boginja u red onih bolesti koje se javljaju sve ređe i koje ne ostavljaju velike posledice na populaciju Habzburške Monarhije.²⁸

Kako je jenjavala opasnost od epidemije velikih boginja, tako je jačao strah od pojave kolere, zdravstvenim izazovom sa kojim su se u prvoj polovini 19. veka suočili stanovnici cele Evrope. Ova bakterijska infekcija tankih creva sve do 19. veka je smatrana za bolest

²⁶ ACOL, Poslanica mitropolita Stefana Stratimirovića od 31. maja 1812. i 8. jula 1814.; Naredba mitropolita Stefana Stratimirovića od 18. juna 1814.; Pismo protoprezvitera Gavrila pl. Isakovića od 25. juna 1814.; Нинковић, *Српска православна црквена општина Лаћарак*, Сремска Митровица 2015, 173-175.

²⁷ *Sammlung der Sanitäts-Verordnungen für das Erzherzogthum Österreich unter der Enns*, 4, Wien 1825, 190-191, 201-203, 212-213, 263-264, 315-331.

²⁸ *Sammlung der Sanitäts-Verordnungen für das Erzherzogthum Österreich unter der Enns*, 5, Wien 1825, 10, 47-48, 109, 111, 209-210, 282.

isključivo tropskih krajeva, međutim epidemija je tokom treće decenije ovog stoleća u Evropi poprimila pandemijske oblike. Iz Rusije, gde se pojavila 1829. širila se prema ostatku kontinenta i 1831. ušla na prostor Monarhije, da bi nastavila prema Francuskoj i Britaniji, gde je letalitet išao i do 37%. U Parizu je od nje, za samo pola godine, umrlo oko 18.000 ljudi. Iz Evrope je preneta u Ameriku.²⁹ Kako se kolera nije ranije pojavljivala u Evropi, a nije bio poznat ni lek protiv nje, u odbrani od epidemije primenjivana su iskustva u odbrani od kuge ili drugi sanitarni propisi, koji nisu davali dobre rezultate. U tom smislu nije bilo razlike među evropskim državama. Galicija je bila prva oblast pod habzburškom vlašću u kojoj se pojavila ova bolest. Ovde je njen letalitet išao preko 50%. Prateći tok reke Tise u proleće 1831. bolest je stigla u Ugarsku, a toplo i vlažno vreme je pogodovalo njenom širenju. Odmah je određena četrdesetdnevna kontamacija na granici, uz izolaciju naselja i oblasti gde se već pojavila, ali rezultati su bili loši, jer kolera nije prenošena sa čoveka na čoveka, kao kuga, nego su je širili voda i nehigijenski uslovi života. Pokazalo se da se uz sve navedene mere bolest brzo širi i Podunavljem. Pored toga nedostatak medicinskih radnika je samo produbljivao krizu. Iako često pogrešni, bez rezultata, a povremeno i kobni po obolele, brojni tekstovi zaštite su prevedeni na sve jezike, pa i srpski, i preko Crkve, deljeni vernicima. Korisna mera u njima je bio poziv da se pazi na ličnu i higijenu prostorija za život, preporuka pranja odeće i tela vodom u koju je dodato sirće, bar jednom nedeljno. Takođe, isušivanje bara je bio jedan od korisnih poteza, kao i umerenost u piću i hrani, posebno ako je izazivala nadimanje. Zanimljivo je da su alkoholu pridavana posebna lekovita svojstva, pa je preporučivana njegova umerena upotreba. Bez obzira što je to urađeno bez znanja da izazivač kolere u njemu, za razliku od vode, ne može da preživi, ova mera je bila pomak u sprečavanju širenja bolesti. Na teritoriji tri županije, Sremske, Bačke i Krašovske, letalitet je u prvim mesecima epidemije 1831. bio veći od 40%, a na prostoru cele Ugarske bilo je više od 200.000 mrtvih.³⁰

Epidemija koja se pojavila u Ugarskoj 1831. ponovo se, prolazeći Evropom, vratila na ovo područje 1836. Ovog puta, kako je primetio general Radecki, proširila se preko vojske stacionirane u Lombardiji, odakle je, idući duž Jadrana, ušla u unutrašnjost države rečnim tokovima, ali je letalitet bio znatno manji nego pet godina ranije. Država je stanovništvu ponovila malo korisne naredbe iz 1831., preporučujući niz dijetetskih načina ishrane, alkoholnu terapiju i sirće, a za obolele konzumiranje mlakih biljnih čajeva i utopljanje. Vojna krajina sa svojim militarizovanim načinom života u slučaju epidemije je pokazala znatno više razumevanja i discipline, zbog čega je tu bilo manje umrlih. Uz to, ponovo je crkvi, kako katoličkoj, tako i pravoslavnoj, preporučeno da podučava vernike u cilju sprovođenja higijenskih i dijetetskih mera, koje su podrazumevale zabranu konzumiranja nezrelog voća i povrća, nedovoljno pečenih peciva i crvenog mesa. Doneta je važna preporuka o zabrani jedenja ribe, što je moglo da pogoduje smanjenju epidemije, jer je izazivač kolere često prelazio upravo sa ribe na čoveka. Sveštenstvo je bilo u čestom dodiru sa mrtvozornicima, jer bez njihove dozvole, nikog nisu smeli da sahrane, što je bilo od velike važnosti jer se dešavalo da su neke osobe sahranjene pre isteka propisanog

²⁹ Slavko Jovin, *Epidemija kolere u Vojvodini 1831. godine*, Novi Sad 1978, 9-11.

³⁰ ASANU, 12176a-1, Pisma mitropolita Stefana Stratimirovića od 4. avgusta i 11. septembra 1831.; Jovin, *Epidemija kolere u Vojvodini 1831. godine*, 113-120; Isti, *Епидемија колере у Војводини 1836. године*, Нови Сад 1984, 64-75.

vremena od 48 časova. Naime, kolera je kod obolelih izazivala slab puls, zbog čega se mislilo da su preminuli pa se dešavalo da budu živi sahranjeni.³¹

Nova iskustva u borbi sa kolerom sticana su u vreme Revolucije 1848. – 1849. kada su je pokreti vojske proširili po celoj državi. Kao i u slučaju prve pandemije tokom Revolucije ona je ušla sa istoka iz pravca Erdelja i širila se rekama. Ratne okolnosti su onemogućile zdravstveno zaštitu kakva se ranije primenjivala, ali su izvori često nepouzdati kada je u pitanju broj zaraženih i umrlih. Leto i jesen 1848. su bili vrlo topli što je dodatno doprinelo širenju bolesti. Ona je bila prisutna na glavnim tačkama sudara vojski i u ratnim logorima. Iz izveštaja komandanta Petra Bige vidi se da zaraženih ima u njegovim jedinicama koje su branile srpske položaje u Srbobranu, ali i u Šajkaškoj. Izvesno je da se u jesen 1848. pojavila i u Banatskoj vojnoj granici. Verovatno je bilo i izvan ove oblasti, ali kako su izvori oskudni, tj. baziraju se na druge okolnosti, o tome gotovo da nema pomena. Tek protokoli umrlih pravoslavnih crkava otkrivaju da je bila prisutna i u drugim delovima Banata. Nije mimošla ni Srem. Loša ishrana i siromaštvo su ocenjeni kao uzrok njene pojave, što sa medicinske tačke gledišta nije bilo tačno. Nehigijena je bila jedan od glavnih pokretača zaraze, a pomeranje stanovništva, posebno u proleće 1849. kada je došlo do velike mađarske ofanzive u Bačkoj i Banatu, kao i prelaska Srba u Srem i Kneževinu Srbiju, samo su pojačali epidemiju. Visok vodostaj i izlivanje Dunava, takođe su pogodovali zarazi, jer je vibrion kolere u vodi dugo mogao da preživi. Vojni sukobi nisu često ostavljali dovoljno vremena da se pokojnici sahrane, a oni koji su preminuli zbog kolere, u dodiru sa površinskim vodama, samo su širili bolest. Napredak, u odnosu na raniji period, je bilo formiranje higijenskih komisija koje su ispitivale uslove života. Jedna takva je postojala u Petrovaradinu.³²

Tokom epidemija kolere iz prve polovine 19. veka činjena je konstantno greška u pristupu bolesnicima, što je povećavalo smrtnost. Kod početnih simptoma bolesti oboleli su uzimali laksativna sredstva, kako bi izbacili izazivače bolesti iz sebe, što je bilo pogrešno, jer je sama kolera izazivala dijareju i povraćanje, a često dovodila do dehidracije organizma, što je moglo da dovede do smrtnog ishoda. Ovakav pristup, uz insistiranje na preznojavaњу koleričara samo je slabilo organizam. Tokom epidemija 1831. i 1836. godine se na ovim merama naročito inistiralo, a sve je to zajedno često dovodilo do gubitka elektrolita i tragičnog ishoda. Preporuke izdate tokom Revolucije 1848. – 1849. bile su u skladu sa evropskim medicinskim saznanjima, međutim, kako još nije bio pronađen lek, bilo je i mnogo promašaja, a kolera je ostala bolest sa najvećim letalitetom.³³

Suzbijanje epidemija ili borba protiv bolesti je bila jedan deo zdravstvene zaštite i edukacije koju je habzburški Dvor podsticao kod svih svojih podanika. Drugi segment se odnosio na kontinuirano popravljavanje zdravstvene situacije tako što bi od rođenja osoba bila pod nadzorom medicinskih radnika.³⁴ To je značilo uvođenje babica koje bi na porođaju brinule kako o detetu, tako i o majkama, ali i podsticanje obraćanja lekarima kada imaju zdravstvene probleme, a ne osobama koje za lečenje nisu osposobljene. Uvođenje

³¹ Јовин, *Епидемија колере у Војводини 1836*, 5-86.

³² Isti, *Епидемија колере у Војводини 1848-1849*, Нови Сад 1987, 6-49.

³³ Johann Adolph Schubert, *Die asiatische Cholera und ihre durch die Erfahrung bestätigte homöopathische Heilung und Verhütung*, Leipzig 1848, 50-51; Јовин, *Епидемија колере у Војводини 1848-1849*, 50-114.

³⁴ ASANU, 12176a-1, Pismo mitropolita Stefana Stratimirovića od 7. jula 1832.

babica je počelo u Habzburškoj Monarhiji još u 18. veku, kada su one postojale u gradskim centrima, sedištima županija ili većim naseljima. Međutim, kako je stanovništvo pretežno živelo na selu, bez obzira kojem narodu su pripadali, angažovanje profesionalnih babica u svakom naselju je bilo nezavršeni proces. Vojna granica u tom smislu nije bila izuzetak; iako su babice postojale u pukovskim sedištima ili komunitetskim naseljima, praksa porođaja bez njih nastavljena je kroz celu prvu polovinu 19. veka. Dvor je ovo pokušao da prekine, oslanjajući se već po inerciji na Crkvu.

U Vojnoj granici je 1830. objavljen preko protoprezvitera propis po kojem je trebalo da u svakom naselju budu postavljene babice. Uskoro je određeno da one moraju postojati i u Provincijalu, a kako bi ih stanovnici lakše prihvatili naredenje je išlo u pravcu angažovanja lokalnih žena na tom poslu, sa naglaskom da one u Vojnoj granici moraju biti graničarke. Ova činjenica je bila bitna jer je dotadašnja praksa, da babice dolaze sa strane, i da su katoličke ili protestantske veroispovesti (jer su jedino one stekle obrazovanje za svoj poziv), odbijala pravoslavnu sredinu da ih prihvati.³⁵ Od važnosti je bilo što je trebalo da se radi o zdravim i moralnim osobama, jer je zdravlje bilo garancija da neku bolest neće preneti detetu ili porodilji, a moralni život je omogućavao da ih sredina brže i lakše prihvati. Smatrajući da su mlade osobe zdravije, propisano je da babice ne treba da budu mlađe od 20, niti starije od 36 godina. Takođe, one su trebale da budu pismene. Privremeno, dok ne bi bilo dovoljno osposobljenih žena, određeno je da ceo posao u Vojnoj granici obavljaju pukovske ili kompanijske babice. Prvo su trebala da ih dobiju naselja sa većim brojem stanovnika, posebno ona koja su daleko od vojnih sedišta. Jednom postavljena babica je bila jedina osoba koja je puštana porodiljama, a ime joj je moralo biti uvedeno u protokole krštenih.³⁶

Na žalost, mere koje je država propisala nisu poštovane još dugo vremena. Iako se na osnovu činjenice da slične naredbe u prvoj polovini 19. veka nisu često objavljivane može zaključiti da su babice postavljene u svim mestima, to nije bio slučaj, a protokoli krštenih nam otkrivaju da one ne samo da nisu postojale, nego ni imena osoba koje su kasnije prisustvovalе porođaju nisu 1830. počela da se upisuju u protokole. Primera radi u okolini Sremske Mitrovice, u kojoj je bilo sedište Petrovaradinskog pešadijskog puka, imena babica su počela da se uvode u protokole krštenih tek posle 1834. Uz to, matricule otkrivaju da nisu u pitanju profesionalne babice, nego su osobe koje su pomagale porodiljama zapisivane u protokole. Time je u formalnom smislu ispunjena naredba, ali u suštinskom stara praksa nije menjana. U pogledu Vojne granice „babice“ su najčešće bile rođake porodilje ili njenog supruga. Kod porodičnih zadruga to je mogao biti bilo koji ženski ukućanin, koji je poznao porođaj iz ličnog iskustva. U slučaju da je porodilja bila jedina žena u kući babice su često bile žene iz susedstva, a bilo je i zapisa, istina ne čistih, da su se majke same porađale. Situacija se na selima u ovom smislu nije promenila ni tokom sedme ili osme decenije 19. veka.³⁷

³⁵ Јовин, *Историја медицине*, 46, 76, 81-82, 85; Б. Берић – Д. Мишков, „Преглед историјског развоја акушерства и гинекологије у Новом Саду (1748-1913)“, *Acta historiae medicinae, pharmaciae, veterinae, stomatologiae*, XII, 1981.

³⁶ ACOL, Pismo mitropolita Stefana Stratimirovića od 27. novembra 1830.

³⁷ ACOL, Matične knjige krštenih za period 1827. – 1848. i 1861. – 1872.; Arhiva Crkvene opštine Gurevci, Matične knjige krštenih za period 1827. – 1858.

Važna stavka u poboljšanju zdravstvenih prilika bilo je osnivanje i bolje organizovanje zdravstvenih ustanova. Kao i u pogledu drugih napora na području zdravstvene zaštite, koreni toga se mogu videti u delatnosti vladara 18. veka, naročito od vladavine Marije Terezije. Događaji iz prve polovine 19. veka su bili deo geneze zdravstvene politike Dvora bilo otvaranjem bolnica, bilo stvaranjem kontumaca. Na području na kojem su u Habzburškoj Monarhiji živeli Srbi bolnice su otvarane od početka 18. veka, ali su one bile skromnih kapaciteta, sa zgradama koje najčešće nisu podizane sa namerom lečenja bolesnika. Štaviše, u većini naselja one su nastale iz sirotišta ili svratišta za beskućnike i siromahe. Sve je ovo vodilo njihovoj nefunkcionalnosti, a nedostatak medicinskih radnika bio je jedan od glavnih problema ovakvih ustanova. Izuzetak predstavlja Novosadska bolnica za koju je novu zgradu podigao znameniti bački episkop Visarion Pavlović (1731. – 1755.), a koja je napredovala zahvaljujući velikim priložima novosadskog građanstva. Pod uticajem opštih prilika u državi u kojoj su otvarane bolnice u svim većim gradovima, a u Beču ili značajnijim centrima nicali specijalističke medicinske institucije, njihova gradnja je nastavljena u boljim uslovima i u srpskoj sredini. U Novom Sadu je, npr. pored proširene bolnice vladike Visariona, postojala katolička i mala jevrejska. Pravoslavna crkva je tokom celog 18. veka osnivala pri svojim gradskim opštinama bolnice, ali tek su u prvoj polovini 19. veka zidane zgrade namenjene za to, od čvrstog materijala i sa boljim uslovima za lečenje bolesnika. Istovremeno se otvaraju i apoteke snabdevene lekovima i raznim lekovitim travama. Tokom 18. i u prvoj polovini 19. veka postojale su privremene vojne bolnice, dizane u vreme ratnih sukoba, koje su na teritoriji Vojne granice imale trajni karakter. Iako su vojne bolnice podizane u blizini ratišta, čak i kada su bile planirane, kao u vreme poslednjeg Austro-turskog rata (1788. – 1791.) između Novog Sada i Futoga, one su mogle biti podignute ili organizovane dalje od frontova, kao u vreme rata sa Francuskom u Somboru (1805./1806.), koji je bio pun ranjenika. Čak i u slučaju njihovog privremenog karaktera one su uticale na zdravstvenu kulturu okoline.³⁸

* * *

Kraj 18. i prva polovina 19. veka predstavlja period intenzivnog napretka zdravstvene kulture u Habzburškoj Monarhiji, koji se odrazio na sve njene narode, pa i Srbe. Pri susretu sa epidemijama primenjivano je znanje i nasleđe ranijeg perioda, što je u slučaju već poznatih bolesti, kao što je bila kuga, dalo dobre rezultate. Njima je doprinosila i izmena pogrebnih obreda, tj. zabrana delova rituala koji su ugrožavali zdravlje osoba prisutnih na sahrani. Sa druge strane, primena metoda odbrane kuge, nije dovela do zaustavljanja epidemija kolere, naprotiv, dobar deo saveta koje su medicinski radnici, nepoznajući suštinu ovog oboljenja, davali zaraženim osobama, potpomogao je njihovu tragičnu sudbinu. Značajan napredak je ostvaren u borbi protiv velikih boginja. Uz vakcinaciju svi narodi Monarhije su išli ka njihovom iskorenjivanju i tu nije bilo izuzetaka ni kod Srba, gde je u nekoliko perioda ta borba intenzivirana. Zdravstvena nega uvođenjem lekarskog nadzora i babica, bez obzira što je sporo prihvatana deo je opšten napretka u zdravstvenoj kulturi. Praktični tvorci ovakvih planova vešto su u svoju zdravstvenu politiku uključivali

³⁸ Јовин, *Историја медицине*, 50-68.

---

pravoslavnu, kao i katoličku i protestantsku crkvu, koristeći se njihovim uticajem na narod. Tako su stvorene dobre osnove da kroz zdravstvenu edukaciju i primenu savremenih medicinskih dostignuća, dođe do popravljanja higijenskih i zdravstvenih prilika, smanji se smrtnost dece, a životni vek produži, čime je ojačana populacija Habzburške Monarhije. Pozitivne posledice svega učinjenog na stvaranju i širenju zdravstvene kulture kod Srba u prvoj polovini 19. veka, posebno se mogu videti u drugom delu ovog stoleća, kada je rastao i broj srpskog stanovništva, bez obzira što je manji deo naroda raznim asimilatorskim procesima postao deo druge etnije.